

A historical map of the Daleszyce and Borków area. The map shows the town of Daleszyce in the center, with various districts and landmarks labeled. The map is color-coded with green for fields and brown for roads. The text 'Daleszyce' is written in a stylized font across the middle. The map also shows the 'Dzielnica' (district) and 'Borków' (village) areas. The map is titled 'Daleszyce 2023' at the bottom.

Dariusz Kalina

Materiały do dziejów miasta i gminy Daleszyce

cz. 1
Wieś Borków

Daleszyce 2023

Wydawca:
Urząd Miasta i Gminy w Daleszycach
26-021 Daleszyce, pl. Staszica 9
NIP: 657-18-95-708
gmina@daleszyce.pl

Redakcja: Piotr Ferens

Projekt okładki: Adam Malicki

Opracowanie graficzne, skład i druk:
Studio Reklamy ADfactory Konrad Kraska
25-369 Kielce, ul. Żeromskiego 13
NIP: 657-292-77-29
adfactory.reklama@gmail.com

ISBN: 978-83-969562-0-0

© Wszystkie prawa zastrzeżone – Dariusz Kalina; Urząd Miasta i Gminy w Daleszycach.

Z przyjemnością oddajemy w ręce Państwa „Materiały do dziejów miasta i gminy Daleszyce”. To znaczący materiał historyczny dotyczący naszej Małej Ojczyzny. Na kartach 18 publikacji autor przywraca odległą historię wielu miejscowości z którymi spojrzenie na dzisiejszą gminę, w XXI wieku, staje się prawdziwe i pełne. Wiele ciekawych informacji będzie zapewne dla czytelnika zaskakujących. Zachęcam do lektury i rozwijania wyobraźni historycznej o tym, skąd nasze korzenie, o ziemi, na której się urodziliśmy, którą zamieszkujemy, o miejscach, gdzie pracujemy i wypoczywamy, a które to miejsca przed wiekami zamieszkiwali nasi przodkowie! Życząc miłej lektury, wierzę, że w wielu czytelnikach odezwie się pasja historyka.

Dariusz Metoniński

Pieczęć okrągła (30 mm.) wyobraża na tarczy wagę. W otoku napis bardzo uszkodzony DALESECE.....
Pieczęć wyciśnięta na dokumencie z 1789 r. (Pieczęcie miast dawnej Polski, Wiktor Wittyg, Kraków-Warszawa 1905)

BORKÓW

Wieś położona jest nad rzeką Belnianką. Na *Mapie Galicji Zachodniej* (1804) zaznaczono domy na południowo-zachodnim brzegu wielkiego stawu. Po grobli widnieją przeprawy przez trzy kanały spustowe. Na południowym brzegu stawu zbiegały się drogi do Kaczyna, Znojowa i Pierzchnicy przecinające wielkie kompleksy leśne.

Osada Borków na Mapie Galicji Zachodniej (1804), za: <https://maps.arcanum.com>, data pobrania 21.02.2022 r.

Wieś należała do dóbr Szczecno, położonych na terenie powiatu wiślickiego, a pod względem religijnym w parafii św. Małgorzaty w Pierzchnicy. W XVI w. do tej niewielkiej dochodzą wsie Osiny, Pierzchnianka, Szczecno oraz Ujny¹.

Nazwa jej zapisywana jako *Borkowa*, *Borków*, pochodzi od imienia *Borek*, co należy odnieść do posiadaczy dóbr Szczecno, rycerskiego rodu Borków herbu Wąż².

1 J. Wiśniowski, *Rozwój sieci parafialnej w prepozyturze wiślickiej w średniowieczu*, Warszawa 1965, ss. 87, 144.

2 Możliwe, iż nazwisko Borek mogło być plebejskiego pochodzenia. Oto w 1489 r. przed sądem biskupim w Kielcach w sprawie przeciwko Janowi z Brzezin, plebanowi w Małogoszczy, jako strona wystąpił Jan Borek razem z Anną Wieczorkówną, spadkobiercami Mikołaja Aniołka z Marzysza. Sprawa dotyczyła zagarniętych przez plebana dóbr po śmierci Jakuba Uszko, *Region Kielecki w Episcopaliach krakowskich*, cz. 1, oprac. W. Urban, poz. 4, k. 34v; por. D. Kopertowska, *Nazwy miejscowe województwa kieleckiego. Nazwy miast i wsi, nazwy części miast i wsi oraz nazwy ulic, placów i osiedli mieszkalnych*, Kielce-Warszawa-Kraków 1984, s. 62.

Przyjmuje się, że powstała na terenie wsi Szczecno w XVI w. jako osada młynarska lub kuźnicza, wydaje się jednak że początków osady można by szukać w połowie XV stulecia.

W *Katalogu zabytków przemysłowych* wymieniono kuźnicę wodną założoną na rzece Belniance w 1838 r. przez Wojciecha Nowosielskiego ze Szczecna. Miało to związek z kopalnią rudy żelaza, którą zaczęto eksploatować zapewne w końcu w XVI w., a nosiła nazwę *Niedźwiadek* alias *Borków*.

Herb Wąż.

Pierwsza wzmianka na ten temat pochodzi z 1602 r. Ruda z tej kopalni była dowożona do kuźnicy Makoszyn. Ta leżała w górnym brzegu rzeki Belnianki, a obejmowała dwa piece kuźnicze i dymarkę. Współcześni zapisali w jej opisie, że: *Nie ma tu rudy, trzeba przywozić z Łagowa albo z Borkowa za Daleszycami. Do tej kuźnicy należy 14 robotników*³. Lustracje dóbr królewskich z 1615 i 1629 r. obejmujących Pierzchnicę i Drugnię, sąsiadujących z dobrami Szczecno potwierdzają, że pracami przy wydobywaniu i przetwórstwie rud żelaza kierowali Borkowie, dziedzice mający swój dwór w Szczecnie.

Wydobycie prowadzono w XVII w., gdy właścicielami byli Borkowie, a potem Koziatulscy, a w drugiej poł. XVII w. drogą kupna dobra Szczecno przeszły w dom Krzysztofa Hinka herbu Topór, który posiadał w okolicy inne dobra ziemskie. W jego rękach wsie Borków i Szczecno potwierdzono w 1663 r.⁴

Herb Szreniawa.

W drugiej połowie wieku w okolicy Borkowa odnotowano więcej osad o charakterze przemysłowym.

W wykazach podatku zwanego pogłównym z 1674 r. odnotowano w parafii Pierzchnica: *minera ferraria Niedziadek* z 17 pracownikami, *minera ferraria Kaczyca* z 16 oraz *oficina Papyrca*, czyli hutę szkła albo papiernię, z 5 pracownikami. W spisie z 1676 zanotowano, że w kopalni *minera ferraria Niedźwiadek alias Borków* pobierany jest podatek od *ludzi prostych* 6 i od 12 komorników, zaś z kopalni *Kaczyna seu Papiernia alias Papyrca* od 8 ludzi prostych i od 16 komorników⁵.

W tym czasie właścicielem Borkowa i dóbr Szczecno (obejmujących wsie: Szczecno, Kaczyn, Ujny, Niedźwiadek, czyli Borków i Wolę Słowiecką) był Mikołaj Pisarski herbu Szreniawa z Krzyżem,

3 A. Drogosz, A. Cedro, *Rozwój przemysłu hutniczego i szklarskiego w dorzeczu Belnianki w dobrach biskupów krakowskich (w XVI-XVIII wieku)*, [w:] *Almanach świętokrzyski*, t. 5, *Świętokrzyska epoka żelaza. Dzieje i udział w procesach rewolucji przemysłowej na ziemiach polskich*, pod red. S. Nowaka, A. Z. Nowaka, Warszawa 2020. s. 172.

4 A. Boniecki, *Herbarz polski*, t. 7, Warszawa 1899, s. 281-283; *Lustracja województwa sandomierskiego 1664-1664*, cz. 1, wyd. H. Oprawko, K. Schuster, Kraków 1971, cz. 2, s. 53.

5 Biblioteka Czartoryskich w Krakowie, rkps 1099, s. 345, 351; W. Kowalski, *Miasto i parafia Pierzchnica w czasach staropolskich*, [w:] *Parafie gminy Pierzchnica...*, ss. 32, 46.

naznaczony przez Sejm 1678 r. na komisarza do lustrowania powiatów chęcińskiego i żarnowskiego⁶.

Herb Korwin.

Około połowy XVIII w. Borków dobra Szczecno przeszły w ręce rodziny Kochanowskich herbu Korwin. Pierwszym z nich był Stanisław Kochanowski, rotmistrz królewski, łowczy stężycki (1726-1731), kasztelan połaniecki (1731-1737), kasztelan radomski (1737-1756).

Był on dwakroć żonaty. Pierwszą pojął Krystynę z Ożarówskich wdowę po Sewerynie Gołuchowskim – i z tego małżeństwa pochodziła Agnieszka, wysłana potem do klasztoru norbertanek w Imbramowicach. Druga jego żona, Anna Maria z Ankwińczów, wydała na świat liczne potomstwo – dwie córki i trzech synów. Byli to: Józef Walenty, który został proboszczem w parafii św. Jana w Warszawie, Franciszek Ksawery, który został dzieźcem, m.in. Luboni, Gierczyc, Podgajka i Suchowoli⁷, oraz Leon, który otrzymał dobra Szczecno i Pierzchniankę⁸ w 1756 r.⁹

Ten ostatni (Leon Kochanowski) prowadził znakomitą karierę urzędniczą – był najpierw cześnikiem (1766-1770), a następnie podstolim (1770), podczaszym (1770-1773), stolnikiem (1773-1787) i chorążym sandomierskim (1787-1812), posłem na sejm w 1786 r., i wreszcie uczestnikiem insurekcji kościuszkowskiej¹⁰.

Żonaty był z Marianną z Rostworowskich herbu Nałęcz (zmarła w 1815 r. pochowana na cmentarzu w Pierzchnicy), z którą miał córkę Annę¹¹ oraz czterech synów: Ignacego, Antoniego, Hieronima i Michała.

Mieszkał z rodziną w około 1748 r. w swoim dworze w Szczecnie, w którym również miał swoją własną kaplicę dworską. Jego posiadłości obejmowały wsie: Gierczyce, Lubania, Suchowola, Podgajek, Przytyk oraz dobra Szczecno złożone wówczas z wsi: Borków, Czarna, Nowa Huta i Stara Huta, czyli Trzemosna, Słopiec Szlacheczki, Szczecno i dwie części Pierzchnianki. Od spadkobierców Stanisława Krasińskiego, dziedzica sąsiednich dóbr Maleszowa, odkupił osady Kaczyn i Znojów po 1767 r.¹²

6 K. Niesiecki, *Herbarz polski*, Lipsk 1846, t. 10, s. 315.

7 Otrzymał od Franciszka Kochanowskiego część olbrzymiego majątku po Koniecpolskim, stąd opinia Jana Wiśniewskiego, że właścicielami Szczecna i Pierzchnianki byli przed Kochanowskimi właśnie Koniecpolscy, zob. W. Szczygielski, *Kochanowski Franciszek Ksawery h. Korwin (ok. 1720–1782)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 13, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967–1968.

8 Z opisu Pierzchnicy z 1820 r. „Trzecie zaś Pierzchnianka zwane przemocą arystokratyczną w dawniejszych czasach nieprawnie do dziedzictwa dóbr Szczecna wielmożnych Kochanowskich oderwane i arbitralnie przywłaszczone zostało”.

9 „Regestr dyeczejów” Franciszka Czaykowskiego czyli właściciele ziemscy w Koronie 1783-1784, do druku podał Sławomir Górzyński, przypisami i wstępem opatrzyli K. Chłapowski i S. Górzyński, wyd. 2, Warszawa 2009, s. 254.

10 *Urzędnicy województwa sandomierskiego XVI-XVIII wieku. Spisy*, oprac. K. Chłapowski, A. Falniowska-Grabowska, pod red. A. Gąsiorowskiego, Kórnik 1993, s. 122, poz. 936.

11 Wydaną za 1' Józefa Wolskiego, 2' Mikołaja Sołtyka.

12 D. Kalina, *Maleszowa, Dzieje wsi do XIX w.*, [w:] *Maleszowa. Dziedzictwo kulturowe*, pod red. D. Kaliny, Kielce-Maleszowa 2019, ss. 25-53.

W swoich dobrach rozwinął produkcję żelaza, produkowaną w oparciu o miejscowe rudy i węgiel drzewny kurzony w lasach należących do jego majątku. Obok już istniejących osad przemysłowych w Borkowie, w Kaczynie, w Znojowie, w Czarnej, założył osady przemysłowe Korwin i Leonów. Centrum tego „okręgu przemysłowego” produkującego żelazo umieszczone było w Borkowie.

O jego działalności przemysłowej na terenie dóbr Szczecno posiadamy znikome dane. W literaturze przedmiotu wspomniano, że produkcję żelaza w Borkowie prowadzono dopiero po 1838 r., to jest za czasów Wojciecha Nowosielskiego, nowego tych dóbr właściciela¹³. Jednakże w opisie parafii daleszyckiej z 1783 r. zapisano, że istniały już kuźnie Borkowska i Napękowska¹⁴.

Nieco informacji znajdziemy w pracowni *Atlasu Historycznego Polski końca XVIII wieku w Krakowie*. Na podstawie danych o charakterze administracyjnym, skarbowym i policyjnym z końca XVIII w. można określić charakter osadnictwa we wsi Borków. Była ona osadą kuźniczą w posiadaniu Leona Kochanowskiego stolnika sandomierskiego (był nim w latach 1773-1787), w której znajdowały się: kuźnica, folwark oraz *dwór czyli mieszkanie pisarza kuźniczego* (zamieszkały przez 6 osób pochodzenia szlacheckiego i 3 służby), młyn na rzece *stojący obok kuźnicy czyli rudnicy* w miejscu zwanym Wydymacz, karczma (zamieszkała przez 1 Żyda i 4 katolików), browar oraz 5 domów mieszkalnych¹⁵.

Leon Kochanowski zmarł w 1812 roku. Majątek nie został chyba przez niego podzielony i pozostał w całości w dyspozycji wdowy. Po jej zgonie (w 1815 r.) zarządzali nim synowie, „bracia niepodzieleni”: Ignacy, Antoni, Hieronim i Michał. Z opisu burmistrza Pierzchnicy z 1820 dotyczących terenów należących do Miasta Pierzchnicy dowiadujemy się, że bracia Kochanowscy byli wspólnie dziedzicami dóbr ojczystych. Części majątku były wydzierżawione, na przykład wieś Ujny trzymał Żyd Kalma Tabbellowicz, a hutę szkła Czarna Wacław Ekielt. Przyjąć można zatem, że i zakład metalowy w Borkowie funkcjonował w tym czasie oddany w dzierżawę¹⁶.

Krótko przed 1827 r. Borków z resztą dóbr zakupił Wojciech Nowosielski herbu Sas. Był żonaty z Anastazją z Michalskich (zm. 1840), z którą miał dwóch synów Franciszka, urodzonego w 1809 r. w Gnatowicach w obwodzie miechowskim oraz Sabina Jacka Wojciecha, urodzonego w 1845 r. w Szczecnie.

Sabin Nowosielski ożenił się z Antoniną z Mieroszewskich, z którą miał córki: Zofię Anastazję Barbarę (ur. w 1846 r.), Laureę Mariannę (w 1848 r.), i Mariannę

13 SGKP, t. 11, s. 834; H. Łabędzki, *Kilka słów o prywatnych fabrykach żelaza w Królestwie Polskim*, „Roczniki Gospodarstwa Krajowego”, 1859, 34, s. 407; J. Pazdur, *Górnictwo i hutnictwo Zagłębia Staropolskiego w połowie XIX wieku (1846-1864)*, „Kwartalnik Historyczny” 63, 1955, nr 4-5, ss. 200-220.

14 Z. Guldon, J. Kaczor, *Górnictwo i hutnictwo w staropolski okręgu przemysłowym w drugiej połowie XVIII wieku*, Kielce 1994, przyp. 130, s. 47.

15 *Materiały Pracowni Atlasu Historycznego Polski z końca XVIII wieku*, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk w Krakowie.

16 M. Gołda, *Parafie gminy Pierzchnica w latach 1800-1939*, [w:] *Parafie gminy Pierzchnica. Zarys dziejów*, Kielce 2002, pod red. Ks. D. Olszewskiego, s. 142-143, przyp. 169; s. 146.

Symfrozynę (w 1849 r.)¹⁷. Wszystkie urodziły się w Pierzchniance, z czego wynika, że w tym czasie rezydencja znajdowała się w nowym miejscu, a nie w starym dworze w Szczecnie¹⁸.

Wojciechowi Nowosielskiemu przypisać należy zbudowanie na terenie Szczecna, w osadzie Wojciechów wielkiego pieca (ukończonego w 1838 r.) z kopalnią na Górze Dąbrowa i fryszerkami w Borkowie i w Klamce, a także również „urządzenie” należących do majątku rolniczych osad. Jemu współczesny Hieronim Łabędzki odnotował istnienie wielkiego pieca: *Szczecno, świeżo w r. 1836 zaczęty a w r. 1838 ukończony przez Nowosielskiego, korzysta z rud żelaznych w pierwszym ciągu pokładów opisanych, które na gruncie prywatnym do tegoż dziedzica należącym się znajdują używając do ich wydobywania 40 górników. I lasy są znaczne. Piec wielki stoi nad rzeką Pierzchnianką; w razie posuchy zastępuje siłą kołowrót czterokonny. Do tego wielkiego pieca należą fryszerki w bardzo dobrym będące stanie*¹⁹. Wspomniane fryszerki znajdowały się w Borkowie.

W aktach Dyrekcji Ubezpieczeń z 1846 r. zapisano, że Borków był własnością Antoniny Nowosielskiej, żony Sabina Nowosielskiego. We wsi odnotowano:

1. czworak murowany (w łokciach: o wym. 38 x 18 x 4 ½; oborę drewnianą krytą strzechą o wym. 18 x 9 x 3; chałupę drewnianą o wym. 21 x 13 x 5 ½;
2. fryszerkę bez maszyn z drewna o wym. 43 x 18 ½ x 5;
3. węglarnię w części drewna a w części z murowaną o wym. 18 x 9 x 4;
4. pogródki z przystawkami z drewna bez pokrycia o wym. 54 x 12 x 3;
5. dom gospodarza pańszczyźnianego Jana Zagai, w tym: chałupa z drewna pod gontem o wym. 24 x 10 x 4; obora z drewna o wym. 7 x 5 x 3; stodoła z drewna o wym. 21 x 8 x 4;
6. dom gospodarza pańszczyźnianego Wojciecha Gorańskiego, w tym: chałupa z drewna o wym. 19 x 9 x 4 ½; obora drewniana o wym. 11 x 6 x 3; stodoła drewniana o wym. 21 x 8 x 4;
7. dom gospodarza pańszczyźnianego Jana Dudka, w tym: chałupa z drewna o wym. 15 x 11 x 3 ½; stodoła o wym. 12 x 10 x 4;
8. dom gospodarza pańszczyźnianego Wawrzyńca Burasa, w tym: chałupa z drewna o wym. 13 x 11 x 3 ½; obora drewniana o wym. 11 x 6 x 2 ½;
9. dom gospodarza pańszczyźnianego Jana Burasa, w tym: chałupa z drewna o wym. 20 x 10 x 4; stodoła z drewna o wym. 22 x 8 x 4²⁰.

17 S. Uruski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, Warszawa 1916, t. 12, s. 197.

18 Na temat dworu zwanego pałacem, zob. AP w Kielcach, Dyrekcja Ubezpieczeń w Warszawie, *Wykazy ubezpieczenia i szacunki szczegółowe zabudowań wsi Pierzchnianka, pow. stopnicki, gub. radomska, gmina Szczecno (1848-1857)*, sygn. 1436.

19 H. Łabędzki, *Górnictwo w Polsce: opis kopalnictwa i hutnictwa polskiego pod względem technicznym, historyczno-statystycznym i prawnym*, Warszawa 1841, t. 1, s. 407.

20 AP w Kielcach, Dyrekcja Ubezpieczeń w Warszawie, *Wykazy ubezpieczenia i szacunki szczegółowe zabudowań wsi Borków, pow. kielecki, gub. radomska Słopiec-Szlachecki (1846-1858)*, sygn. 21/17/0/-/33.

Sabin Nowosielski dobra Szczecno otrzymał jeszcze za życia ojca Wojciecha. Zaraz też, by zapewnić tzw. opisanie wiana i przywianka swej żony Antoniny z Mieroszewskich, zapisał jej część swojego majątku.

Niedługo potem nastąpiły duże zmiany w dziejach wsi. Na terenie wsi Holendry dnia 23 lutego 1852 r. miał miejsce nieszczęśliwy wypadek, w wyniku którego został zabity. Miejsce zdarzenia upamiętniono żeliwnym krzyżem i napisem: *Ten pomnik, postawiony na pamiątkę śmiertelnego wypadku śp. Sabina Nowosielskiego właściciela dóbr Szczecno 1852, odnowiła córka Marya z Nowosielskich hr. Romiszowska 1907.*

Antonia Romiszowska w niecały rok potem pochowała również swojego teścia, Wojciecha Nowosielskiego (1853). Był to niewątpliwie zły okres w historii rodziny, a tym samym osad znajdujących się w jej rękach. Wdowa początkowo samodzielnie prowadziła majątek, rzecz jasna przy pomocy ekonoma, którym został Józef Śladkowski.

W okresie powstaniowym (1864) doszło do tzw. urządzenia wsi i osad należących do dóbr Szczecno, w tym osady przemysłowej Borków. Od tego czasu dawni gospodarze pańszczyźniani otrzymali niewielkie nadziały ziemi z użytkowanymi przez siebie domami²¹.

W roku 1871 doszło do ślubu córki Marianny Nowosielskiej z Michałem Romiszewskim herbu Jelita. W celu tymczasowego zabezpieczenia interesów rodziny, mąż jej wziął w dzierżawę dobra Szczecno²².

Das Freischmied A. Die Blaufalge B. Die Zangen C. Der Hammer D. Das fließende Walze E.

Zespół wielkiego pieca w Wojciechowie (części wsi Szczecno) oraz fryszerki w Borkowie i w Kaczynie prowadziły normalną produkcję.

W *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego* odnotowano, iż w tylko w samym 1875 r. wyrobiono „żelaza surowego 26 126 pudów i kutego 2795 pudów”. Zakład w Borkowie czynny był zapewne do około 1880 r.²³

W dotychczasowej literaturze nie wskazano lokalizacji tego zakładu. Według Krygiera, autora inwentaryzacji zabudowań przemysłowych na terenie dawnego województwa kieleckiego, zachowała się w Borkowie grobla ziemna, po której biegnie dziś szosa, zarys dawnego stawu oraz żużlisko żelaza koło szosy Kielce-Słopiec.

Na podstawie trzech map z 1849 r., 1866 r. (na podstawie z 1855 r.) i 1879 r., możemy wskazać dokładną lokalizację „kuźnicy borkowskiej” czy może raczej fry-

21 AP w Kielcach, Urząd Gubernialny Kielecki do spraw Włościańskich, [Kaczyn (Ujny, Holendry, Borków, Słopiec Szlachecki, Czarna), gm. Szczecno – zagrody i tabele likwidacyjne] 1864-1913, sygn. 21/40/0/2.2/900; AP w Kielcach, Urząd Gubernialny Kielecki do spraw Włościańskich, [Borków, gmina Szczecno, powiat kielecki] (1864), sygn. 21/40/0/14/97.

22 M. Gołda, *Parafie gminy Pierzchnica...*, przyp. 204, s. 158.

23 SGK t. 11, s. 834; t. 1, s. 313.

szerki²⁴: Znajdował on się nad kanałem doprowadzającym wodę do koła wodnego. Koło wodne poruszało miechy oraz mechanizm młota podrzutowego. Wewnątrz budynku mieścił się piec do fryszowania surówki żelaza (niem. Frischofen), czyli piec płomienny do świeżenia surówki żelaza.

Proces fryszerski polegał na utlenianiu (wypalaniu) zawartego w niej węgla i innych domieszek. Do pieca wypełnionego węglem drzewnym i nagrzanym do wysokiej temperatury wkładano bryły surówki, których dolna część stopniowo roztopiała się. Krople ciekłej surówki ściekały na dno pieca dokładnie pod strumień powietrza, wdmuchiwanego przez specjalną dyszę. Tlen z powietrza utleniał węgiel i krzem zawarty w kroplach ciekłej surówki, a wyświeżony metal zbierał się na dnie pieca w postaci ciastowatej masy. Bryłę metalu utworzoną na dnie pieca wyciągano i przekuwano przy pomocy młota podrzutowego (zwanego też śląskim), napędzanego kołem wodnym. Celem przekuwania bryły żelaza było wyciśnięcie znajdującego się w niej jeszcze żużlu²⁵.

Osada przemysłowa Borków w 1849 r., za: AP w Radomiu, ZDP, Kart. gub. kiel., plany rolne, sygn. 430.

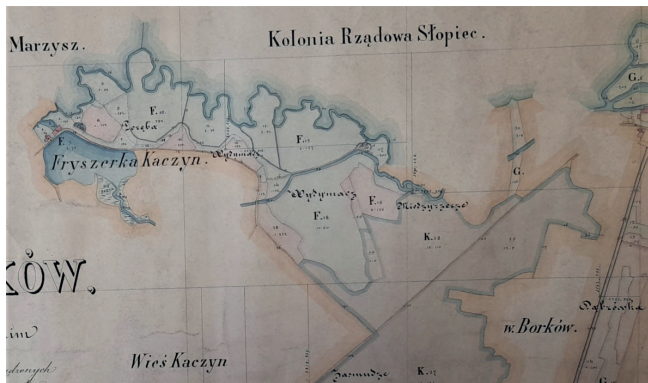

Loalizacja budynków zakładu metalowego w Borkowie i teren fabryczny na mapie z 1866, na podkładzie z 1855 r., Archiwum Państwowe w Kielcach, Zbiór kartograficzny Archiwum Państwowego w Kielcach, [SZCZECNO /Fabryka Borków/] (1866), sygn. 21/460/0/1/504.

24 AP w Kielcach, Zbiór kartograficzny Archiwum Państwowego w Kielcach, [SZCZECNO /Fabryka Borków/] (1866), sygn. 21/460/0/1/504.

25 Za: Wikipedia.pl.

Majątek w latach 70. XIX w. obejmował folwarki: Szczecno, Pierzchnianka, Trzemoszna i Ujny oraz osady: Wojciechów, Kaczyn, Borków, Czarna i Skrzentle. Był on obciążony długami hipotecznymi, dlatego jeszcze w 1875 r. Antonina z Mieroszewskich Nowosielska zdecydowała się na ich sprzedaż. Obciążenie finansowe ciężące na majątku narastały, stąd też w 1876 r. doszło do publicznej licytacji zarządzanej przez Towarzystwo Kredytowe Ziemskie²⁶. Zakupił je Feliks Blumenthal, oficer wojsk pruskich, który osobiście nie zarządzał majątkiem ani też produkcją żelaza²⁷.

Teren fryszerki Borków i fryszerki Kaczyn na mapie z 1879 r. Archiwum Państwowe w Kielcach, Sąd Okręgowy w Kielcach, *Odrys pomiarów dóbr Kaczyn i Borków wysparowanych z dóbr Szczecno powiatu kieleckiego* (1879), sygn. 21/145/0/-/8178.

Wiś Borków choć miała charakter przemysłowy, posiadała własne grunty. Jedną część należała do osady przemysłowej, zaś druga pracowników mających swoje domy. Początkowo stosunki pomiędzy właścicielem a pracownikami określono jako folwark pańszczyźniany, zawiadywany przez *pisarza kuźniczego* zamieszkałego w wzmiankowanym dworze (zamieszkałego przez 6 osób pochodzenia szlacheckiego i 3 służby). We wsi znajdował się młyn na rzece, karczma, browar oraz 5 innych domów, zapewniające podstawowe potrzeby mieszkańców²⁸.

Ten stan trwał przez kolejne lata, jednak z końcem XVIII w. doszło do zatrzymania produkcji. Z danych z lat 1807-1808 wiadomo, że w osadzie Borków było 7 domów zamieszkałych przez 7 rodzin, nie było tu urzędników ani szlachty, a społeczność reprezentowało 5 chłopów, 1 chałupnik i 1 tzw. „pozostały”. Razem było 7 mężczyzn, 21 kobiet, a ogółem zamieszkiwało tu 35 osób²⁹.

26 Ewidencja założenia dworskiego dworsko – parkowego w Szczecnie, woj. kieleckie, oprac. A. Adamczyk, S. Olecki, D. Pape, Warszawa 1998, mps w archiwum Świętokrzyskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Kielcach.

27 Niewiele nam wiadomo o tej osobie, zob. AP w Lesznie, Sąd Obwodowy w Lesznie, *Rittmeister Blumenthal Feliks – Lissa [Leszno]* (1873-1886), sygn. 34/83/0/-/405.

28 Materiały Pracowni Atlasu Historycznego Polski z końca XVIII wieku, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk w Krakowie.

29 Słownik miejscowości i elity wiejskiej zachodniej Małopolski w latach 1772-1815, za: <http://www.gospodarka-galicji.pl>, data pobrania: 21.03.2023 r.

Podczas opisywania majątku w 1879 r. Borków miał 5 osadników nazywanych gospodarzami pańszczyźnianymi, posiadających ogółem 110 mórg gruntu. Tereny należące do zakładu traktowano jako folwark pańszczyźniany³⁰. Zwyczajowo owi włościanie posiadali las, który zabezpieczał ich codzienne potrzeby oraz możliwość dochodu w postaci pracy w lesie i w miejscowym tartaku³¹.

Po zakupie dawnych dóbr szczecińskich w 1899 r. przez Stanisława Skarbińskiego rozpoczął się proces naprawczy, dotyczący przede wszystkim zakładu w osadzie Huta Wojciechów. W tym celu powołał do życia Kieleckie Towarzystwo Asekuracyjne Wyrobów Żelaznych, które przejęło wszystkie sprawy związane z uporządkowaniem spraw ekonomicznych. Sprzedano wówczas tartaki w Borkowie i w Hucie Wojciechów obywatelowi kieleckiemu Jakubowi Spiro³². W *Księdze adresowej przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim na rok 1904* fabryka „Borków” należąca do kieleckiego Towarzystwa Akcyjnego fabryki beczek i tartaku parowego miała kapitał 800 Rs, a obrotu rocznego 2500 tys. Rs. Zarządzana przez dyrektora Władysława Garbińskiego i kierownika Hermana Lewi, a zatrudniała 90-100 pracowników. Zainstalowano w niej maszynę parową o mocy 100 koni parowych³³. Co ciekawe, przed 1911 r. zarząd Kieleckie Towarzystwo Asekuracyjne Wyrobów Żelaznych uruchomiło w majątku Borków niewielką elektrownię o napędzie wodnym³⁴. Zarząd fabryki znajdował się w zapewne odnowionym budynku zbudowanym z drewna w stylu dworowym nazwanym *pałacikiem*, stojącym niedaleko kanału, tartaku i młyna. Dotrwał on do końca lat 30. XX w., kiedy spalony został przez Niemców w końcu drugiej wojny światowej³⁵.

W roku 1920 na mocy ustawy o parcelacji niektórych folwarków postanowiono rozpocząć porządkowanie spraw gruntów należących do dawnego majątku Kaczyn-Borków. Wydzielono mieszkańcom działki siedliskowe i grunty orne, które wykupili od państwa w oparciu o pożyczki bankowe³⁶.

Niedługo potem pojawił się w Borkowie Ajzyk Szterenzys, niezwykle rzutki przemysłowiec z Częstochowy. Wykupił on dawny tartak w Borkowie, tworząc zakład drzewny produkujący beczki, a także w niedługim czasie uruchomił podobny w Ka-

30 SGKP, t. 11, s. 834.

31 AP w Kielcach, Urząd Wojewódzki Kielecki I, *Las włościan wsi Borków gm. Szczecno pow. kieleckiego* (1936-1937), sygn. 21/100/0/11.18/11684.

32 *Księga adresowa Królestwa Polskiego na rok 1904*, R. 5, Warszawa 1905, s. 39.

33 L. Jeziorański, P. Drzewiecki, *Księga adresowa przemysłu fabrycznego w Królestwie Polskim na rok 1904*, Warszawa 1904, poz. 2449, s. 294.

34 AP w Kielcach Rząd Gubernialny Kielecki, *Po chodatajstvu Kieleckago Akcionernago Obščestva Gornoj żelezo-dělatel'noj i lésnoj promyšlennosti v im. Borkov Kieleckago użda* (1911), sygn. 21/31/0/-/16241.

35 S. Iwaniak, *Akcja zabezpieczania dóbr podworskich na Kielecczyźnie w latach 1944-1946*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach”, t. 10, Kraków 1977, s. 151; T. i Z. Sabatowie, *Kwerenda zaginionych dzieł sztuki w latach 1939-1945*, Kielce 1993-1995, s. 19.

36 AP w Kielcach, Okręgowy Urząd Ziemski w Kielcach, *Sprawa przeniesienia prawa własności pozostałej reszty majątków Kaczyn i Borków miejscowość Borków, pow. kielecki i Kaczyn, pow. kielecki* (1920-1921), sygn. 21/105/0/10/4793.

czynię³⁷. W obu zakładach zatrudniał sporo ludzi, wśród których pojawiły się wpływy związków zawodowych oraz ślady komunizmu. Ciekawym śladem jest sprawa mieszkańca Borkowa Antoniego Burasa, który starał się w latach 1928-1929 doprowadzić do strajku na terenie tego zakładu³⁸.

Ajzyk Szterenzys swoje przedsiębiorstwo prowadził do wybuchu wojny w 1939 r.³⁹ Po wkroczeniu Niemców do Borkowa został zatrzymany i zamordowany, a zakład przejął jego pracownik uznany przez Niemców za osobę częściowo spolonizowaną (*Eingedeutschte*)⁴⁰.

W końcówce lat 60. XX w. na terenie Borkowa Kieleckie Zakłady WYROBÓW METALOWYCH postanowiły wybudować ośrodek wypoczynkowy dla swoich pracowników. Od tego czasu, aż do dnia dzisiejszego nieodmiennie kojarzony jest z szeroko pojętą ofertą turystyczną⁴¹.

Z przemysłowego dziedzictwa, a także z dawnej zabudowy wiejskiej, nic się nie zachowało. Z pewną nostalgią pisze w 2011 r. Roman Mirowski w swoim przewodniku po ziemi daleszyckiej:

Przeszłość Borkowa wydaje się pamiętać tylko kapliczka, usytuowana przy parkingu, swym cokołem „wtopiona” w szczyt tamy. Reprezentuje ona typ kapliczki słupowej. Jej mury z kamienia, otynkowane i pomalowane na biało, korpus ma proporcje 2 i 1/2 sześcianu. Nakrywa go czterospadowy daszek zwieńczony krzyżem. We wnęce, od góry zamkniętej trójkątnie umieszczone są kwiaty i dewocjalia. W dolną partię trzonu wmurowana jest kwadratowa, kamienna tablica zawierająca bardzo nieczytelny napis. Odczytanie całości tekstu wymagałoby jednak konserwatorskiej interwencji. W najniższym wierszu udało się odczytać datę: „1909 Roku”. Nie znając reszty napisu trudno jednoznacznie wyrokować czy kapliczka upamiętnia coś, co wydarzyło się w roku 1909, czy też jest to po prostu rok jej budowy. Dziś Borków znany jest głównie ze zbiornika wodnego na rzece Belniance, wykorzystywanego do celów rekreacyjnych a także z działającego tutaj od kilkudziesięciu lat Ośrodka Jazdy Konnej i wielu innych obiektów służących podobnym celom⁴².

37 *Księga Adresowa Polski (wraz z w. m. Gdańskiem) dla handlu, przemysłu, rzemiosła i rolnictwa; Annuaire de la Pologne (y Compris la V.L. de Dantzig)*, Warszawa 1930, s. 304. W Kaczynie podobną fabryczkę z tartakiem posiadał w 1930 r. niejaki W. Curyłło.

38 AP w Kielcach, Sąd Okręgowy w Kielcach, Buras Antoni – zam. Borków gm. Szczecno. *Podburzanie robotników do porzucenia pracy (1928-1929)*, sygn. 21/146/0/-/7759.

39 AP w Kielcach, Sąd Okręgowy w Kielcach, *Ajzyk Szterenzys, młyn parowy w Borkowie (1934-1950)*, sygn. 21/146/0/-/8516; AP w Kielcach, Sąd Okręgowy w Kielcach, *Szterenzys Ajzyk – Częstochowa, przedsiębiorstwo drzewnego przemysłu, wyrób beczek, tartak parowy w dobrach Kaczyn – Borków (1950)*, sygn. 21/146/0/-/8038.

40 Volksliste – niemiecka lista narodowościowa wprowadzona 2 września 1940 na podstawie reskryptu Heinricha Himmlera jako komisarza Rzeszy do spraw wzmacniania niemieczyny.

41 AP w Kielcach, Kieleckie Zakłady WYROBÓW METALOWYCH w Kielcach, *Ośrodek Wypoczynkowy w Borkowie (1967-1973)*, sygn. 21/1442/0/-/495.

42 R. Mirowski, *Przewodnik turystyczny. Zabytki przeszłości gmina Daleszyce*, Kielce-Daleszyce 2011, s. 24.

Niniejsza niewielka książeczka powstała z inicjatywy Burmistrza Miasta i Gminy Daleszyce Dariusza Meresińskiego i Rady Miejskiej w Daleszycach. Jest jedną z 18 niewielkich pozycji prezentujących pierwsze kroki w dziele stworzenia pełniejszej opowieści o dziedzictwie narodowym na terenie miejscowości wchodzących w skład gminy Daleszyce.

 Dariusz Kalina
www.dariuszkalina.net

Dariusz Kalina, historyk, publicysta, badasz i popularyzator dziedzictwa narodowego z terenu dawnego województwa sandomierskiego. W latach 2001-2013 pracownik Regionalnego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków w Kielcach na stanowisku specjalista ds. kwerend źródłowych, a ostatnio pełnił obowiązki dyrektora Oddziału Terenowego Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Kielcach. Od wielu lat jest inspiratorem i organizatorem konferencji i o charakterze kulturalnym, naukowym i popularno-naukowym dotyczących budownictwa rezydencjonalno-obronnego, zmagani z urbanistyką oraz rozsiadleniem rycerstwa. Oto niektóre publikacje, w których znajdziemy jego artykuły: *Późnośredniowieczne zamki królewskie na terenie dawnego województwa sandomierskiego*, red. L. Kajzer, Kielce 2005; *Dzieje Chęcin, Chęciny* 2007, Fundacje kanciera Krzysztofa Szydłowskiego, red. W. Iwańczak, D. Kalina, R. Kubicki, M. Wardzyński, Lisów 2012; *Busko i jego Zdrój* red. D. Kalina, W. Legawiec, Busko 2014; *Na włoszczowskich grodach historii. Materiały z sesji naukowych odbytych w Gruszczyń, Ludyni, Olesznie, Włoszczowie poświęconych dziejom powiatu włoszczowskiego*, red. D. Kalina, Kielce-Włoszczowa 2012; *Parafia Krasocin na przestrzeni dziejów* red. D. Kalina, A. Malicki, Krasocin 2016; *Dziedzictwo kulturowe na terenie Gminy Chmielnik, Chmielnik* 2016; *Busko-Zdrój, Dzieje miasta w XIX-XX w., Budko-Zdrój* 2017; *Gmina Rytwiany. Dziedzictwo kulturowe, Rytwiany* 2017; *Miasto i Gmina Wiślica, Wiślica* 2018; *Z dziejów Włoszczowy i okolic*, red. I. Boratyn, M. Staniaszek, Włoszczowa 2020; *Parafia pw. św. Stanisława Biskupa i Męczennika w Tumlinie, Włoszczowa* 2021.

